

EESTI KEEL

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuse aadr.:
Tartu, Vabriku uul. 3, kort. 8

Talitus:
Tartu, Gildi uul. 8, teisel korral

Kõlleste.

1885. a. ilmus balti kirjaniku T. H. Panteniuse sulest üks tema tähtsam, meie maa orduaegseid olusid kirjeldav romaan: „Die von Kelles“, mis mõisnikuseisuse peale varju heitvate asjaolude avaldamise pärast teatavates saksa ringkondades palju paksu verd sünnitas. Varsti pärast saksakeelse romaani ilmumist tõlkis Paistu õpetaja J. Bergmann selle ilma autorilt luba küsimata eesti keelde ja hakkas Olevikus avaldama. Panteniuse poolt avaldatud lugusid eestlaste ees salata püüdes pööris sellekohase õhutuse peale J. Nebokat Panteniuse poole palvega „Die von Kelles“ eestistada. Pantenius andis heameelega loa. Nebokat ei mõtelnudki seda Panteniuse romaani tõlkida, vaid ainult romaani eestikeelset ilmumist seega takistada, et eestistamise õiguse tarvitamata jättis.

Aastad kulusid. Ära seletades, et J. Nebokat eestistamise luba saamisega raamatu ilmumist eesti keeles püüdnud takistada, palus J. Bergmann mõne aasta pärast Panteniuselt luba „Die von Kelles“ tõlkimiseks. Saigi. Bergmanni eestistus ilmus 1902. a. ja leidis niisama rohket lugemist kui Panteniuse algupärane töö. Bergmanni eestistus kannab nime „Kelleste omad“.

Panteniuse romaan tahab ajaloolisel alusel seista ja ta sündmuste kohaks on meie kodumaa. Tekib sedaviisi küsimus, kus on see koht, mis Pantenius Kelles ja Bergmann Kelleste nimetab ja viimaks sellejärele raamatu nimegi „Kelleste omad“

tõlgib. Samal puhul, kui Bergmanni tõlge ilmus, näitasin oma raamatus Kodumaa tähtsad lood 101—123, et Kelles seesama koht on, mis meie ajal saksa keeles kannab nime Köllitz ja eesti keeles K r o o t u s e.

Ajajooksul on koht nime vahetanud.

Teated Kellese nime kohta kaugele vanasse aega tagasi ei ulata. Seni ilmunud „Livländische Güterurkunden“ Kellest ei tunne; nimi hakkab alles nimetatud teose edaspidistes annetes esinema, sest seni ilmunud teose esimene köide ulatab 1500. aastani ja tänavu ilmunud teise köite esimene anne kümnekond aastat kaugemale. Kuid Russovi ajaraamatus puutume kokku Kellese nimega. Russov kirjutab, et meie kodumaa venelastele äramüüjad „Sohan Dube von Fyre und Elert Kruse von Kelles, beide livländische Edelleute und des Muscoviters Geschworene“ Tallinnale kirjutanud (lhk. 63). Russov nimetab seega Elert Kruse Kelles Kelleste mõisa omanikuks. Pantenius ütlebki, et ta sellekohased teated Russovilt ammutanud.

Nagu Russov, nimetab T. Hjörn'gi oma Est-, Liv- und Lettländische Geschichte E. Kruse Kellese mõisa omanikuks. Ülepea esineb vanemates dokumentides E. Kruse pärimõis Kellese igal pool Kanapää kihelkonnas. Kelchi ajaraamatus puudub Kruse mõisa nimi. Vene ajal astub Kellese asemele juba Köllitz. Nii nimetab G a d e b u s c h, Livländische Bibliothek, lhk. 139, 1777. a. kohta juba Köllitz ja Hupel viis aastat hiljemini Topographische Nachrichten III 276 Mit Köllitz, ka Kellit, kuid eesti keeli Kretusse mõis. Vaevast kandis aga Hupeli päivil mõis Kretusse nime; vist tuleb nimi seesugusel kujul trüki-veaks arvata, kui ka trükivigade nimekirjas seda nimetatud ei ole.

Kõigis saksakeelsetes allikates vene ajast peale leidub siis ikka Köllitzi nimi. H a g e m e i s t e r i Materialien zu einer Geschichte der livländischen Landgüter ja Stryk, Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands ei nimeta vana nime Kelles enam sugugi, vaid tarvitavad uueaegsemat nime Köllitz. Muidu aga tähistavad kõik andmed selle poole, et nüüdne Köllitz endine Kelles on. Stryk ja Hagemeister teavad mõlemad, et Elert Kruse selle mõisa 1545. a. Kanapää kihelkonnas omandanud. Mõlemad dokumentide korjajad tunnevad hästi

selle mõisa hilisemat käekäiku. Kruse sugulaste kätte jäi mõis rootsi valitsuseni. Gustav Adolf andis mõisa 2. septembril 1625. a. Hans Rothkirchile; 1652. panditi mõis Dorotea Rothhausenile. Pandina jäi mõis vene ajani Rothhauseni suguvõsa kätte. Alles 1734. said Rothkirchid mõisa jälle tagasi ja müüsid selle 1742. Stackelbergile. 19. aastasajal on mõis väga sagedasti omanikka vahetanud (Stryck, Beiträge 224—225).

Enne tähendasin, et Hupel tingimata Kellese nime eesti keeles võõriti trükinud *Rretuſe*. Praeguse kirjaviisi järele loeksime seda Kreetuse. Niisugust nime koht ei kannu, küll aga teatakse teda Krootuse nime all. Mõisa eestikeelne nimi kuulub siis hoopis teisiti kui saksakeelne. Saksakeelne kõlab eestipäraselt, eestikeelne aga saksapäraselt. Sama lugu puutub meile kohanimede harutusel mõnigi kord silma, näituseks eesti k. Esna, saksa k. Orrisaar, e. k. Roosna, s. k. Sonurm, e. k. Viitina, s. k. Kosse jne. Eestikeelsed kohad on aja- jooksul saksa nimed omandanud.

Sama saatus on Kelles nimelisele mõisalegi osaks saanud. Sagedasti on mõisad saksa omanikkudelt nende saksakeelsed perekonnanimed pärinud, nii Essenilt — Esna, Rosenilt — Roosna jne. Krootuse nime kuuldes peame tahes või tahtmata Grothuse peale mõtlema. Sarnane mõisnikusugu on olemas ja Baltimaal mõisasid omandanud. Võimalik, et Grothus Kellese mõisat enne 1545. omas, kuid seda ei või me dokumentlikult tõendada. Ükski vana asjakiri ei kõnele Grothuste Kellese omandamisest.

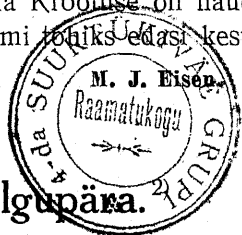
Selle vastu leidub andmeid nime tekkimisest teisest perekonnast. Nagu enne tähendasin, omandas 17. aastasaja algul mõisa Rothhauseni perekond. Ei tekkinud eestikeelne nimi Grothusest, pidi see ometi Rothhausenist tekkima. Rothhausenist esmalt Rootause ja Rootausest Rootuse. Kuid rahvas hüüab kohta ometi Krootuseks. Sellele *k* kujunemisele nime ette võime hõlpsalt seletuse leida. Kahe konsonandi puhul jättis vanaaegne rahvas esimese ära (olid ju kaashäälikute ühendid sõna algul eestikeeles tundmatud), näit. Stackelbergist tehti Takelperi ja koguni Taagepera (mõisa), Klotist Loodi jne. Siiski leidub juhtumusi, mil rahvas kaht konso-

nanti sõna, õigemini nime algul tarvitab, ja teise koguni sinna juurde lisab, kus peaks üks seisma. Seesuguseks näituseks on Rigemann. See omandas Kambja kihelkonnas keskajal mõisa ja seda mõisat hakati omaniku järele Riigemanni, Riimanni mõisaks nimetama, kuid hiljemini lisati mõisa nimele veel *k* ette ja nii tekkis Kriimanni, nagu kohta praegu veel hüütakse. Nii võisid kanapäälased oma Rootuse mõisale *k* juurde lisada ja tekkis Krootuse, mis saksa ega eesti nimi ei ole.

Kanapää elanikud on oma mõisale võõra nime andnud. Mis oli aga koha eestikeelne nimi, enne kui ta viimase omandas? Ütlesin juba, et Russovi, Hjärni ja Panteniuse tarvitatud nimi seda meelde tuletab, niisama ka praegune saksa nimi Köllitz. Siiski täiesti eestikujuline ei ole üks ega teine. Mõisa endise eesti nime juhatab kätte seal lähedal oleva Kõllestes küla. Sellest Kõllestest on niihästi vanem kui uuem saksa nimi alguse saanud. Saksa keeles jäetakse eestikeelsete kohanimede lõpp harilikult ära, näit.: Laiuse — Larius, Konuvere — Konnofer, Metsikuse — Metsikus, Kaelaste — Kaelas, Kallaste — Kallas jne. Sedaviisi lühendati vanemal ajal Kõllestes nimi „Kõlles“ kujuliseks. Kuid eesti *õ* oli sakslastel raske välja rääkida; *õ* asemele hääldati *ö* ehk *e* ja nii saadi Kõllitz ja Kelles (19. aastasajani oli kohanimede saksakeelne kuju veel kõikuv). Teisigi *ste*-lõpulisi kohanimedid on sakslased mõne korra *tz*-lõpuliseks moõndanud, näituseks Sangaste — Sagnitz, Tõlliste — Teilitz, Sooniste — Soinitz. Dr. Hurt seletab, et kui kohanimel kaks lõpukuju *-ne* ja *-ts*, siis *-ts* lõpuline tingimata hilisemal ajal on tekkinud. (vt. Die estnischen nomen auf *-ne* purum 187). Sedaviisi oleks ka arusaadav, et vanemates dokumentides saksakeeles Kelles esineb, kuna nooremates selle asemele Kõllits = Kõllitz asub. Eestlased sellevastu on paremini koha endist kuju Kõllestes alal hoidnud, vähemalt tuleb nii oletada, sest eestikeelse nime kujud ei ole vanemal ajal kirja pandud, kuid saksakeelse nime moodustamise järele võime otsustada, et muutused sellesse eestikeelses kohanimesse vähem on puutunud; *-itz* lõppu on tingimata teiste nimede analogia mõjunud: Sagnitz, Tignitz jne.

Eestipärane kohanimi on seega Kõllest¹⁾ ja kuulub *-ste-lõpuliste* nimede hulka, missuguseid meil palju leidub, nagu Sangaste, Urvaste, Aliste, Sooniste, Uruste jne. Kõik need kohanimed esinevad mitmuse omastavas; ainsuses on nende lõpp muidugi *-ne*. Hurt ütleb *-ste-lõpuliste* kohanimede kohta, et need on *-ne* lõpulistest isikunimedest tekkinud (Über die Ortsnamen auf *-st*. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft VIII 3). Koht omandas hiljemini isiku nime.

Kõllest kogukond jõudis meie päivil arusaamisele, et juba ajast ja arust on edasi kanda orjuse ajal omandatud nime Krootuse, nime, mis võõrapärane ja halbu mälestusi meelde tuletab. Sellel arusaamisel otsustas kogukond nimevärdja Krootuse kolikambri heita ja endist eesti nime Kõllest tarvitama hakata. See kogukonna poolt valitud muistne nimi on Eesti riigivalitsuse poolt kinnituse leidnud ja nüüd kogukonna ametlikuks nimeks määratud. Kilplased ainult ei ole endise Kõllest nimega rahul, vaid agiteerivad, et Krootuse neile vanaaegseid halbu mälestusi meelde tuletaks. Kuid vana Krootuse on hauda kantud, üksnes uuesti sündinud muistne nimi tõhiks edasi kesta.

-sti-lõpuga adverbide algupära.

Enne kui me *-sti-* adverbide algupära küsimuse lahendamisele asume, peame kõigepäält tema esinemise ulatuskonna ja lahkuminevad kujud ära näitama.

Eestis tuntakse teatavasti, ja juba Mülleri ajast saadik, kujud *ilusasti* *o* *ilusaste* *o* *ilusast*. Kaks viimast neist on murdelised, tüüp *ilusaste* vist pääasjalikumalt lõuna-eestiline (*iluste, kinäste, ku'aste, alaste*), kuna lõppvokaali kadu (*ilusast, vanast* jne.) nii põhja kui lõunapool ette võib tulla, koguni vokaalidega kujude kõrval (näit. Kodaveres vahekord: *eläb*

¹⁾ V. Ridala, Valik rahvalauiusid 148 tunneb *kõlle* 'kõle, ilmatu suur'.

²⁾ Autori kirjaviis muutmata. Toim.

üväss, aga *one tämäss üvassi suurem*). On nagu kindlaks peetud, et need vokaalita kujud lauserõhutu seisukohas võrdlemisi hilja teiste kõrvale on tekkinud, ja selle pääle vaadates, et adverbid tõepoolest kiirtempo mõjude alused on, teenib see arvamine ikka edasi tähelepanu. Kuid miski ei takistaks neid ka otsekohe ainsuse elativideks pidamast (*ilusast* < *iloi-sasta), nii nagu meil ka selged ablativid samasugust adverbide funktsiooni väljendavad (*ilusalt, suurelt, lühidalt* jne.).

Soome vastavad adverbid toetavadki nimetatud võimalust. Kõige vanemas kirjakeeles esines *-sti-* lõpu kõrval elativ adverbi funktsionis (Agricolal: *suuresta* 'suuresti', *wscolisesta* 'truusti', *ijankaikisesta* 'igavesti', jne.; praeguseski vaimulikus keeles vist üks niisugune rudiment: *uudesta-syntyminen* 'uuesti-sündimine'). Praegu tuleb aga soome keeles ette ainult *-sti* (*iloisasti, suuresti, kauniisti* jne.), murdeliselt aga ka *-stin* (*suurestin, rumastin* jne.) või *-ste, -sten* (*kovast, äkisten*).

Karjalas leiame *huväzešti, šelgiešti* jne., kuid selle kõrval ka *hüväsisstä* 'hästi', *rutošta* 'ruttu', *leivästä* 'jõukalt' („leivaliselt“). Aunusest on teada *armahast'i, hüväst'i* jne., vepsast aga *tšomašti* ehk *tšomaštin* 'hästi', *koumašti* 'kolm korda' (soome *kolmasti*) jne. kõrval *tšomas, paksus, väljas* jne., mis selged ainsuse elativi kujud on, kuigi võimatu ei ole, et ka nemad varemaist *-sti-* vormidest lauserõhutuis asemates lühenenud on. — Vadjas on *-ssi*, näit. *puhtaassi* 'puhtasti', *aassi* 'alasti' (< *alastik*, idavadjas veel lõppklusil alles). — Liivi kujud *knaššist* 'ilusasti', *piemdest* 'pehmesti', *läälamist* 'raskesti' jne. võivad niisama hästi häälikseaduslikke elative kui ka varemaid *-sti-* vorme edustada; et aga ka *k'evamstiz* 'kergesti', *oorastiz* 'harvasti' jne. ette tuleb¹⁾, siis on nad vist ikkagi viimaks-nimetatute hulgast.

Nii siis näeme, et kõigis läänemere-soome keeltes *-sti-* ette tuleb, s. o. ta on ühissoome tüüp, ja vaevalt on meil põhjust kahelda, et ta ka ühisaega ulatav algsoome tüüp ei oleks. Selle kõrval esines aga kindlasti vähemalt karjalas ja vanemas soome kirjakeeles selge elativ (*-sta-*), mida oleks mõttetu hilise-

¹⁾ Kus *s* on jäänus possessiivsuffiksist, kui kogu see moodustus mitm. illatiiv ei ole, vrd. *knaššä* 'ilusasti' ning lõunaesti *valusahe* jts.

maks segiminekuks pidada juba sellepärast, et kindla funktsioniga *-sti-* adverb ei oleks lihtsat elativi lasknud samasugust funktsioni omandada; soomeski on ju see vanem *-sta-* kujuline adverb *-sti-*adverbile maad andnud. Järelikult: vanasti oli elatiivil ka adverbifunktsion, ja juba sel põhjal võime umbkaudse otsuse teha, et see funktsion edasi anti hiljem tekkinud spetsiaalsemale *-sti-*moodustusele.

Juba Ahlquist on taibanud, et *-sti-*adverb on elativist kujunenud, oma arvamist ainult ebateaduslikult motiveerides (Kieletär I, 1 17, aastal 1871, ning Suomen kielen rakennus 108, aastal 1877). Jännes (Genetz) on sedasama mõtet kahjuks veel isesugusemal viisil arendanud, arvates selles lõpus peituvat inessivisse liitunud algupäraselt iseseisva sõna *tavoin* ('kombel, viisil', nagu tõepoolest näit. eesti *nõnda* < *niintavoin*), mis sugune oletus meelevaldne on (vt. Suomen partikkelimuodot, 155¹). Setälä omalt poolt on Ahlquisti mõtte maha arvustanud ja tarvilikuks pidanud „*sti-*lõpuga sõnad algupäraselt adverbidena tarvitatud *sta-*lõpuga elatividest hoopis ära lahutada“ (ÄH 218). Asja ei ole selguse poole viinud ka see, et Setälä — ja temaga peaaegu kõik teised uurijad ka pärastpoole — *-stik-*lõpust välja läheb, sellest hoolimata, et soome murdeis, vepsas ja ka eestis *-stin-*kujuga edustaja ette tuleb (vt. Kod. dial. 143, kus selle pääle tähelepanu juhatakse, et lõuna-eestis larüngalklusili, s. o. *-k* edustajat siin ei leidu).

Need põhjused on liig kerge käega kõrvaldatud, mis Ahlquisti sundisid, olgugi umbkaudu, kõnes olevat moodustust elativist tekkinuks oletama. Tema ju näitas, et ka ablativiga sama lugu on: näit. s. *laajalta* 'laialt', kõrvalkuju *lailti*, *syvältä* — *syvälti*, *küllältä* — *küllälti*, *viljalta* — *viljalti* jne., ja on ammugi märgatud, et mitte ainult soomes, vaid ka karj. *kiireheldä* ja *kiireheldi* 'kiirelt', aun. *äijäl* (< *äijäld* < *äijältä*). karj. *äijäldi* 'rohkesti' jne. Eestiski on samasugust moodustust näha: *aruldi*, ja kui ka *ilusast* on rõhuolude sunnil tekkinud kujust *ilusasti*, siis võib ka adverbide tüübis *suurelt*, *küllalt* jne. varemaid *i-*moodustusi peituda. See käib ka liivi kohta:

¹) Tähtis on aga Jännese märkus, et ka vähemalt mordvas ja lavis elatiivi adverbina tarvitatakse, järelikult väga vana nähtus.

laigalo 'laialt', *saggalo* 'sagedasti' jne. ning vahest ka vepsa kohta, kus igatahes ablativigi adverbiks on: *vähääzoo* (< *vähäiselta*) 'vähe' jts. — Huvitav, et ka abessivi juures, mis verbalselt tarvitatuna (III. infinitiviga) isegi adverbilise taoline on (vrd. näit. e. *andmata*, *vahetpidamata* jne.), samasugune *i*-kuju ilmub, näit. s. *hengeti* 'hingetult', *peräti* 'päratult' (kui nad kuidagi *-oin*-adjektivi häälikseaduslikud rudimendid ei ole) ning vepsas *ükota* kõrval *ukoti* 'vanameheta', *jauhmata* ja *jauhmati* 'jahvatamata' jne.

Nii siis tuleb välja, et kõnesolevaid käändeid on kõige vanemal ajal ka adverbidena tarvitatud (ja isegi illativi, vrd. eL *ilusahe*, *valusahe*, üldkeele *ruttu*, *äkki* jts., liivi *knaššä* 'ilusasti', s. *tiheään* 'sagedasti', karj. *teräväh* 'kärmosti' jne.), millest ka raske ei ole aru saada, sest siin on meil vist ainult vanade adjektivatribuutidega tegu, millede pääsõnad vähehaaval ära jäänud ja kogu käänete sellekohased funktsionid tumenenud (midagi nagu „*uuest viisist*“ > *uuest*). Hiljem kujunesid, võib olla elativist alates, niisuguste adjektivide asemele kujud, mis neid ka välimuse poolest harilikest käändeist lahutas ja adverbide rühmale lähendas, ja nii sai *-sta* (*suuresta*) asemele *-tin* (*suurestin*). Ja mis see *-in* ollus on, seda ei peaks tõesti raske olema järeldada, kui silmas pidada niisuguseid korralikke moodustusi nagu soome *hyvä* 'hää': *hyvin* 'hästi', *kova* 'köva', *kovin* 'kõvasti', *parempa*¹⁾ 'parema-': *paremmiin* 'paremini', eestis näit. Kodavere murdes *üvi ja pahu* 'parempidi ja pahu-pidi', *õmi kiäli* 'omal keelel' (soome *omin kielin*), samuti *paremini* (analogiliselt kahekordne *-in*). Need vormid on ju korralikud mitm. instruktivid (nagu eesti *palja jalu* < *paljain jaloin*), mis oma funktsiooni poolest 'tegemise viisi, kombe' väljendajad on, ja just samasugused instruktivid on ka kõnesolevad *-stin* (*-idi*, *-ti*) lõpuga adverbid, ainult et neis edasimoodustuse baasiseks mitte tüvisõna, vaid vastav kohakääne on,

1) Soome nom. sg. *parempi* oma *i*-ga (ainsuse tüvi *parempa*-) ei ole vist muud midagi kui mitmuse häälikseadusliku tüve üldistus (näit. *sormissa*: *sormi* = *paremmissa*: *parempi*, pro *parempa), kuigi singulari oblikvääänded (*paremman* jne.) analogia mõjule vastu on suutnud seista. Vahest samuti tuleb seletada set. *vassar* (? < *vasari, gen. sg. *vasara*) jts.

missugune nähtus keeleelus küllalt tuttav (vrd. näit. eesti hilist sünnitust *läks häbemataks* jts.). Hääleline külg ei nõua ise põhjendust: suhe *suuresta : suurestin* on selge, sest tüve *a* ja mitmuse tunnus *i* kokkuliitumisest on (isesuguste diftongiliste vaheastmete kaudu) saanud *i* (nagu näit. *jumala : jumali-*). VepsaL tuleb ette veel pikk *i*, nagu mitmuse moodustusel ülepää, näit. *eraštiin* 'harvasti', *toštiin* (< *toistiin) 'vahest', kuigi nende adverbide hariliku funktsiooni juures on rõhuolude tõttu sündinud lühenemine (*tšomaštin*, *tšomašti*, *-n*-e kadu, tingimusi häälikseaduslik).

Et meil siin instruktivkujudega tegu, ei või siis praeguse *-sti* (ega ka *-li*, *-ti*) juures algupärasest lõpp *-k*-st juttugi olla, ja *-n* tuligi siin ju laialt nähtavale. *-k* tungimine *-n* asemele on meile tuttav nähtus, m. s. allativi juures (vrd. soome *pojalle*, kus „aspiratsioon“, ainult murdeliselt ka *pojallen*).

Mõni väiksema tähtsusega küsimus tahab siin ühel korral lahendamist. Eestis ilmus *-sti* kõrval ka *-ste* (*ilusaste* jne.), mis soomeski täitsa tundmatu ei olnud.

Niipea kui kõnesoleva moodustuse ajalugu meil selge on, ei tarvitse me endisel viisil millestki ebamäärasest „algsoome *i* ^o *e* vaheldusest“ kõnelda, vaid võime *e* sekundarsust kindlaks pidada, mida küll tema leveneminegi laseb aimata. Ega vahest võimatu ei oleks, et siin samasugune mitmuse (diftongist arenenud¹⁾ *e* võiks peituda, nagu *odrest* (^o *odrist*), kuid see on vaevalt tõenäolik (siis ootaksime ka *jumalest* pro *jumalist*). Ustavam oleks juba oletus, et *e* on rõhuta seisukohas *i*-artikulaatsiooni madalenemise läbi saadud, kuid ei julgeks ma vähemalt esialgu ütelda, kas sellega teoretilisest võimalusest kaugemale pääsime. Analogiline seletusviis näikse nagu vastuvõetavam olevat, ja analogia andjaks oleks olnud tüüp *esite*, *viimate*, *päälekute*, *vastate*, *vahelite*, kus *-te* osalt häälikseaduslikult *-ttain* (või *-ttaen* < *tađen) lõpust sündinud, osalt

¹⁾ Vt. lähemalt Lõunavepsa häälik-ajalugu II, § 381 ja järgm. Samas teoses olen lühidalt juba ka *-stin* adverbide tekkimisluгу puudutanud (§ 306, 384). Kahjuks ei juhtunud konsonantismi kirjutades ja trükkil lastes selle küsimuse päälle erilist tähelepanu pöörama, mille pärast sääl endiste seletuste ümber kobatakse.

aga algupäraselt verbide II. infinitivi konsonanttüvedele kuuluv ains. instruktiv on (nagu e. *jõude* < *joutten, tieten, maaten* jne.).

Mis viimaks sellesse puutub, et *-sti* eel võib kohati diftongi *i* esineda, siis on see õieti ainult vepsas alalisemaks nähtuseks (näit. *eraštiin*, kus *š* juures eelmise *i* mõju on oletatud). Mujal enamvähem juhuslik (nagu soome murd. *muulloisti*, vt. Rapola, Kantasuomen pp. diftongit 239). Et mitmuse instruktiv oma *-in* lõpuga (*paikoin, muulloin* jts.) umbes sedasama tähendas nagu ka *-stin*, siis on kontaminatsioonid nii varem kui hiljem nende rühmade vahel võimalikud olnud, kuna ka järeltuleva *i* metatetiline mõju vahest oma osa on mänginud. Aga need on küsimused, millede selgitus meie sellekohase ülesandega otsekoheses ühenduses ei seisa.

Lauri Kettunen.

Paar märkust.

1. „*Sõlg*-sõna alg tähendus“.

Et prof. Kettuneni meelest minu poolt esitatud e. *sõlg* (s. *solki*)-sõna — samati nähtavasti ka s. *sirkka* ja mrd. *tšotšamo*, *šoçks* jne. sõnad — etümoloogiad „täendusõpilise ühtekuuluvuse puudutamata“ jätmise tõttu „poolikud on“, on ta asunud omalt poolt „seda auku täitma“. Sel puhul lubatagu tähendada, et mina isegi olin võimalikuks pidanud osalt samasihilist arenemist, nagu prof. Kettunengi oletab, ja kui ma kevadel 1921 ühel Soome-Ugri Seltsi koosolekul tähendatud sõnaseletused ette kandisin, avaldasid koosoleku järele mitmed minu kõne kuulajatest ka täitsa samasuguseid arvamisi. See oligi ka üsna hõlpus ette toodud tõeasjade põhjal, millele ei märka ma prof. Kettuneni olevat midagi oluliselt uut juurde lisanud. Kui ma aga Virit-täjäst need mõtteavaldused ära jätsin, tegin seda osalt põhjusel, et esitatud rinnastused näitasid küllalt selget keelt kõnelevat ja selgust andvat tähendusõpilise arenemise sihist ilma õpetavate seletustetagi, ja osalt jällegi sel põhjusel, et arvasin arenemise võimaliku olevat teiseski sihis. Ja kui ma pealegi ei tunne nii palju soome-ugri ega germani etnografiat, et võiksin jälgida

nende sõnadega tähendatud eri asjade arenemislugu, ei usaldanud ma hakata ette tooma arvamisi meie esi-isade riiete vanematest puiste, luiste ja metallist kinnipidemetest ega ehetest või eluhoonete ja ehituste eri osadest, vaid jätsin selle etnografile teha. — Kui näit. mrd. *čičke* jne. sõna harilik tähendus on 'bogen, krummholz' ja sellest on arenenud tähendus '(kaarekujuline) sõlg', siis on siin üsna raske ilma meelevaldsete oletusteta välja minna algtähdendusest "kaht lahusolevat asja ühendav osa". Kui jällegi tšeremissi *šarkämä* vähemalt võhiku meelest oma kuju poolest suuresti meelde tuletab mordvalaste sõlge, siis tahaks oletada, et asja nimi on läinud välja samasugusest algtähdendusest: 'pikk puu' (püsinud soomes) > 'kaardu painutatud puu' > 'kaar' > 'kaarukujuline sõlg' või midagi sarnast. Soome *sirkustin* ja mrd. *tšotšamo*, *šočks* sõnade tähendus 'dorn, zunge in einer schnalle' tunnistab jällegi pikka puud tähendavist sõnust eri suffiksitega tuletatud sõlenõela nimetust. Ei ole ka võimatu, et selgi teel on võidud pääseda sõle enda nimetuse juurde: pars pro toto. Germani nii pronksi- kui rauaaja sõlgede mitmesugused kujud ja tüübid teevad jällegi muule kui kutselisele etnografile raskeks jälgida nende asjade aranemissarja ja teha järelduse nende nimetusena tarvitatud sõnade tähenduse kujunemisest ja algupärast.

Ei ole siis ka ime, kui paremaks pean ka *sõlg* sõna tähenduste kujunemist selgitlevad mõtted avaldamata jätta — eriti kui need sisaldavad pigemini intuitivseid arvamisi kui empirialist teadust — ning lasen ainult kindlatel tõeasjadel kõneleeda seda, mida need selgitama küünivad.

2. Eesti *kõblas*, *kõbli*.

Prof. Max Vasmeri selle sõna seletuse puhul (EK lhk. 11) lubatagu tähendada, et ka mina juba mõni aasta tagasi, JSFOu. XXXIV, 2b 36—38 — küll koguni teistel alustel kui prof. V. — olen avaldanud arvamist, et Setälä poolt sellele sõnale ettetoodud germani algupära on väga ebakindel ja et see sõna tõenäolikult on balti laen. Et prof. V. seda kirjutust ei näi tundvat, tahan lühidalt esitada selle tulemuse, kuhu olen jõudnud, ning muidu juhatada tähendatud kirjutuse peale.

Esmalt tohin ehk paari sõnaga tähendada, et prof. V-i esitatud arvamine *kõblas* sõna east ei või õige olla. Ta ütleb: „Nii kaua kui tähendatud sõna on ainult eesti keelest tuntud, ei ole meil õigust seda vanemaks pidada kui näituseks soome *multa*, eesti *muld*, mis esineb kõigis lääne-soome keeltes“. On aga ometi hõlpus ära näidata, et see kriteerium ei ole küllalt ulatav. Sest esineb ju ometi liivis sõna *umār* 'apfel', mida ei tunta kuskilt mujalt läänemere soome keeltest ja siiski on see kindlasti vanem kui näituseks nimetatud e. *muld* jne., sest selle vaste on tuntud mordvast, *umaf* 'apfel, frucht', ja *muld* on jällegi germani laen. Soomest tuntakse sõna *oja(s)* 'plogtistel', mida ei leidu kuskil mujal soome-ugri keeltes, ja ometi on ka see näit. *muld*-sõnast palju vanem, sest see on aaria laen (vrd. JSFOu. XXXIV, 2b 39—42). Ja *muld*-sõnast vanem on ka ainult eestis tuntud sõna *vähi*, *vähk* 'krebs', sest see on vana balti laen. Jne. Näitusi võiks ju tuua lisaks kui palju tahes.

Ei siis ole tarvis imestada, kui e. *kõbli*, *kõblas* on vana balti laen. Olen tähendatud kirjutustes võrrelnud seda alternatiivselt järgmiste sõnadega: leedu *kablýs* 'haken, knaggen; türangel; krumme gabel, mishaken', läti *kablīs* 'häklein, heftel' või leedu *kaplýs* 'eisaxt, hacke, karst; auch eine abgenutzte axt', läti *kaplīs* 'hacke, hohlaxt' või veel leedu *skaplīs* 'hohlaxt'. Võimalikult on need eestis üksteisega segi läinud, nõnda kui Thomsen, FBB 176 arvab nendega sündinud olevat, rännates eestikeelde (*kābel*, *kabli* 'erdhacke, haue, mishaken, pflugschar', *kapel* 'wurfschaufel, wasserschaufel') ja liivikeelde (*kapil*, *kappil*, *kabbil* hohlbeil, hacke').

Juhib ju tähendus palju selgemini balti kui prof. V-i oletatud slaavi poole, ja häälikulist külge olen püüdnud seletada tähendades tuntud e. *lõhi* ~ leedu *lászis*, e. *mõts* ~ leedu *marti*, e. *õinas* ~ leedu *ávinas* juhuste peale. Slaavi algupära on aga jällegi häälikuliseltki võimata: ootaks eestis esimeses silbis *a*-, mitte aga *õ*-vokaali (mis ka esineb sellest allikast saadud s. *kapli* 'skafjern' sõnas), vrd. Mikko la, Berührungen 36—37. Kui aga oletada, et sõna on uus vene laen, pole siiski võimalik häälikulist (ega ka semasioloogilist) külge seletada.

Keelenäide Mihkli kihelkonnast.

Allpool esineva murdeteksti saamisluгу on järgmine:

Aastal 1916. ja 1917. suvel Mihkli kihelkonnas Ämmo, Tamme, Õepa, Pikara ja Salebere (kirjas: Salevere) külades murret üles tähendades tarvitasin keelejuhiks umbes 53 aastast naisterahvast Mari Saksoni, kelle harukordselt elav keeletunne, võime vanemaid keelekujusid teravalt ja täpipealt mäletada ning rikkalik sõnavara mulle veel tänini teiste juhtide hulgas ainuliseks jäänud. M. S. oli põline Mihkli kih. elanik, terve eluaeg kodukülas (Tamme) ja selle läheduses asunud ja, olgugi külakooli hariduse saanud, kirjakeele ning üldkeele mõjust sama vähe puudutatud nagu teisedki vanemad eided ning taadid. Tema kui uurimisobjekti ja keelejuhi väärtus kerkis veel eriti ta loomuliku intelligentsuse tõttu, mis hariliku talu- eide tasapinnast märksa kõrgemale ulatas. Et M. Sakson murdekogumise ning uurimise tööst ka ise suurelt huvitatud oli, kirjutas ta minule järgnevad jutukujulised katked hoolikalt üles Mihkli kih. vanema põlve rahvale ja lastele¹⁾ omases keeles. Kuna mul endal Mihkli murre juba tuttav oli ning suurema hulga ülesthendusi omasin, võisin selviisil saadud teksti fonetilis- külge ja sõnavara niihästi endal olevate märkuste põhjal kui ka a. 1917. suvel uuesti kohal olles kontrollida ja õiendada, kus juures teksti ustavuses ja täpipealsuses täiesti veendusin.

Teksti transkribeerisin küll nõutaval kujul, pean aga siin- kohal kahjuks, trükitehnilistel põhjustel, lihtsastatult avaldama.

Kuigi selmoel saadud keelenäitel fonograafiliselt märgitud tekstiga võrreldes teatavad puudused on, pakub see kahtlemata ka mõningaid paremusi: fonografi lõita ei kõnelda iialgi nõnda vabalt ega loomulikult, paljud kõnekaunistused jäetakse mitmel põhjusel välja; eriti raske oleks aga fonografi rullile saada dia- loogi. Andekal ja hea mäluga keelenäite kirjutajal jäävad aga need puudused enam vähem kõrvale. — Et siin esitatud teksti lauseehitus tõesti rahvapärane, selgub lugejale hõlpsalt. See kujutab meile ka elavalt Mihkli rahvale omast pildirikast, võrdluste ja kõnekäänudega ohtralt põimitud keelt.

---

¹⁾ Keskmise rahvapõlve keel on enam võraste mõjude alune.

Lühendused ja märgid. Mih. = Mihkel, J. = Jaan, M. = Miina, L. = Liisu, N. = noort, s. o. nooreit, laste ema. Lauserõhulised sõnad on sõrendatud. Palatalisatsioon on alati märgiga tähendatud, näit. väl'la, kot't jne., kuid: Jaan, seltsis (mitte: Jaan, sel'tsis). Märgid ` ja - tähtede peal tähendavad vastavate häälikute artikuleerimist poolpikalt ja pikalt, märk ˘ — lühidalt, märk ^ — ülipikalt (märgitud ainult siis, kui kaks eri-võimalust küsimusse võiksid tulla). Tähed g, d, b tähendavad vastavaid helita mediaid g, d, b. Ühend ij = i i.

(Õhtul).

Mih.: Kuule Jaan, kasa¹ oome karja koa lääd?

J.: Jah, ma lään omigo vara väl'la, päeba² tuleb pala ja veised akkabad kiili kargama, siss tulad³ koeo ja oo⁴ palabaga kodo.

Mih.: Tule omigo meilt läbi, ma tulen koa. Tedrekod⁵ ehk tulad koa, sisso⁶ meitel ea seltsis müllata.

(Homnikul).

J.: Tere omigost!

Reeno [Reinu] nooreit: Näe kui varane Peetre Jaan oo! Tule uksebolt tahappole koa, mede Mihkel makab alles. Oo va laisk-vedo!

Mih. (sängist): Noort! kusmo püksid oo? Põlbessilma otsad oo lagond ja perse takka kõik aba⁷, aea paegad kinni! Pastlad ja kabjosed⁸ oo koa lagond, tahtad⁹ paegata ja kinni aeada.

N.: Sina ülekohtne! Ena mehoksetä¹⁰ püksid oo! Reede¹¹ vahelt kõik puhas kärisend ja kaltserdabad¹²!

¹ Kas sa. ² päeva, päeva ajal. *v > b* häälikseaduslikult igalpool sõna sees (kui mitte *v < o* teatavatel juhusel. ³ tulevad (Vigalas: tulavad). ⁴ on. ⁵ tüdrukud. ⁶ siis on. ⁷ ava, lahti. ⁸ sokid (Märjam., Vigalas, Hanilas: kapetad. Kihnus: kapõtad; Juurus: kapukad). ⁹ tahavad. ¹⁰ misukesed ta. ¹¹ reite. ¹² hilbenevad.

J.: Nüido¹³ jo püksi õie aeg, mool nasammoti lagond koa.
N. (tapeldes): Jode¹⁴ aeate meisas kõik kased läbi ja
otsite varese pessi. Ega teitel aro peas põle! — Ena kui
tedrekod tulad pahkides¹⁵ ennaste¹⁶ veistega! Tulgend¹⁷
meilt läbi koa, siss poisid tulad koa teitega.

Miinat Liisut (tuppa tulles): Tere!

Mih.: Miste meil¹⁸ otsite?

M. L.: Kedagi.

Mih.: Kedagi läks ammo meilt ää keede¹⁹ aogol kee
putro sööma. [Teisend: Kedagi läks ammo meilt mööda²⁰, kee
kot't oli sel'gas, kanasetast ke'pp oli käe].

N.: Misand²⁰ räägid na rumalaste! Mis sül'g suhu toob,
seda väl'la ütled. Panend jalad kinni, pastlad ja kabjosed oo sii.

Mih.: Kuema²² jalad kinni panen, kudas ma siss kõija saan?

N.: Olend õhõgorra²³ v a k k a koa, söö, ja siss akake
menema. Test²⁴ oota(ba)d so järel, nääd rääkad kodo koa,
mehoke sa oled.

Mih.: Lass rääki! Mees — keda räägitse²⁵, obo —
kellega sõedetse²⁶.

(Karjas).

J.: Mihkel, mene toomol²⁷ üks ilos. serge paio, ma
katson kas koor oo lahti, siss akkame velesid tegema. Sool
teen õhõ pisse²⁸ vele, enesel peka kõrbatse²⁹ vele. Teen sõrme-
lesed peal, siss akkame logosid³⁰ lööma. Küll siss tedrekod
kuulad olles!

Mih.: Kasa mõestad seda logo: ut'-tut'-tut' aga tule meile,
mede eit tuleb ooime teile?

J.: Ette³¹ mol logo! Ma mõestan paelo paramid logosid
kui see oo, aga mai taha täna lüija.

¹³ nüüd on. ¹⁴ jo teie. ¹⁵ rutates, kiirelt. ¹⁶ eneste. ¹⁷ tulge nüüd.
¹⁸ meil 'meile'. Allatiiv ja adessiv on Mihkli murdes (nõnda ka Ristil, Häademeestel
ja Karksis) mõlemad /-lõpulised. ¹⁹ nom. sg. kesi. ²⁰ Sõnas m ö ö d a on öö
pikk (mitte ülipikk). ²¹ mis sa nüüd. ²² kui ma. ²³ ühe korra. ²⁴ teised.
²⁵ räägitakse. ²⁶ sõidetakse > sõedetasse > sõedetse. ²⁷ too mulle. ²⁸ pisikese.
²⁹ kõrbatse vele 'põik-vile, külje pealt puhutav vile'. Vrd. ka „kõrbatse mehed“,
„kõrbatse naesed“, teatavad tegelased muiste pulmas. ³⁰ lugusid. ³¹ Lause-
rõhulisemalt ette, lauserõhutumalt ete. Märjam. õte, Vigalas õte «
õ õte („täna oo õõte kül'm“) < õieti.

Mih.: Ena tedrekod tulad, maalän võtan Liiso kinni ja mängin täga³² käsiorelid.

J.: Ää mene ühti! Misa täst karjotama otsid?! Tulad kaheksi so kallal, panad maha ja tegad³³ sooga viis imet, iga ime isi moodi.

Mih.: Enamol asja! Mis siss viga, kunad kaheksi mo vašto saabad! Mena aga mees seesan ees, tati reda rende ees, seetse sega saani ees, — ei karda kedagi! Iga mees oitko mo ruusika tuule eest! Kellel ma oobi annan, ega see teist änam taha. Tõmman tesel nehokse³⁴ oobi etä tēese maast löiab!

J.: Kuule kui tedrekod uikabad: uhuu, huu! ae, ae! Miinal oo üssa³⁵ ilos ääl, Liiso laseb liiga kõrgest, ääl akkab kinni.

Mih.: Näe kui tulad! Maalän nendel vasto. Saab näha, misnäd mooga tegad.

J.: Mene aga peal, külsa tuled peka mokaga takassi³⁶! (Natukese aja pärast tuleb Mihkel mossis näoga ja peoga püksa kinni hoides tagasi.)

J.: Misol viga oo, etsa peoga püksa kinni oiad?

Mih.: Nööbid kadosid ää...

J.: Nojah, ma ütsin³⁷ küll; kessend³⁸ käskis tedrekotega nagelema menna! Lööbad so arod ülesse, nääd oojo³⁹ kaheksi.

Mih.: Ega nääd mo vašto saantki. Ma kuksin isi maha; jalg akkas kibi taha kinni, väntus⁴⁰ natoke, viimas kuksin maha. Liisol antsin jalaga õhõ juraka, Miina lükkasin pisse sõr-mega maha.

J. (umbusklikult ja pilgates): Jää-äh! oli nüid sedasi! Külsa saad kodo noorde käest! Küll raagon⁴¹ sõdib tusso linna all⁴²!

Mih.: Mede noord ei teemol⁴³ kedagi. Pükstel teen puust pöörad ette ja asi sellega!

³² (Lauserõhutult) täga, (lauserõhuliselt) täaga 'temaga'. ³³ teevad. ³⁴ niisuguse. ³⁵ üsna (Kihnus: üsä). ³⁶ tagasi. ³⁷ ütlesin (Vigalas: ütsi, Juurus: ütsin). ³⁸ kes sind. ³⁹ on ju. ⁴⁰ väntuma (vrd. Kirblas, Hanilas: väntima, Vigalas: vältuma, vältämä, Märjam.: väítima, Kullam.: väntima) 'paigast ära väänduma, nikastama'. ⁴¹ tragun. ⁴² Küll sa saad peksa. ⁴³ tee mulle.

J.: Küll tedrekod naerad send siss, etsol „puust pöörad pükste ees ja kana sett oo piibo sees“.

Mih.: Mul põle sest kedagi, kunad naerad. Naer nahka ei riko, tühe⁴⁴ jutt tükki ei võta.

J.: Kummas so meelest ilosam oo, kas Liiso või Miina?

Mih.: Põle kummagi! Miinal o natikse pikemad juused, Liisol nago pised utid peas, nago pääsokse (∞ päästlase)⁴⁵ tähti täis, lühike jäme nago juß, aga tugeb raimp isi, pani mo õhõgorra, kui rabelema akkasime, naese puusa⁴⁶ maha; pani jala taha, käanis korra: ma saand arogi — õhõgorra olin ma a s!

J.: Tule akkame rennostama⁴⁴ või sõrme vädama või väogaegast vädama! Vaatame järel, kasa meest koa rennost pead?! Tule siia! Siio ea lake⁴⁸ koht, veised oodä⁴⁹ kõik pal'las kuumand⁵⁰.

(Liisut Miinat tulevad poiste nalja vaatama).

L.: Ui elleke⁵¹! Sena ellene⁵² aeg! Miina, vaata ikke! Näe kudas Jaan Mihkelt rapotab, naa et pea udiseb õtses! — Näe, Mihkel teind enesel sõega abeme nena alla, et siss mehem olas⁵³. Küll oo ulloke ja nal'lakas! Vaata ikke, Miina!

Liisut Miinat (koos naerdes): Õi, õi, kui ill⁵⁴ mede Miko abe oo!

Mih.: Miste seal pirisete!? Naera meest aga mete mehe abet! (Hakkab Liisut taga ajama.)

M.: Nüido Mihkle süda täis! Kuidä nüid Liiso kätte saab, ega siss nal'la ole. Nendel oo ampsest aeast teenedesega kana katkoda. Liiso oo Mihkle vingo alone. Aga Liiso oo viledam, juba tulad takassi, mõlemad ingerdabad ja ähkivad, inged rendos kinni joostes. —

---

⁴⁴ tühi. Teises silbis (h) i > e kuhe, ahe, sihed jne. (ka Hanilas, Tõstam., Audrus, P. Jaagupis, Vändras). ⁴⁵ pääsokse (haril.) ∞ päästlase (harva) tähed 'tedretähed'. Pääsukest ennast kutsutakse alati päästlane. ⁴⁶ pani naese puusa maha 'käänas puusa peale maha'. ⁴⁷ rinda katsuma, „heiteljal rinnust kinni, ümber rindade haarama ja siis raputama“. ⁴⁸ lage. Vrd. kipe: kibedä, lipe: libedad, sõke: sõgedä, make jne. ⁴⁹ on ta. ⁵⁰ paljaks kõõminud, närinud. ⁵¹ heldeke (-ll- lühike). ⁵² heldene (-ll- lühike). ⁵³ oleks (ka Hanila pool: olas). ⁵⁴ ilus, kena (laste keeli).

J.: Tedrekod, teite õigos oo veised vašto üeda! Näd lähtad küla eenamasse⁵⁵. Lambad lähtad koa, mõni tillo⁵⁶ ehk kukob raabi⁵⁷.

Tüdrukud (kaugemalt tulles): Poisid, tulge rutto appi! Õks tillo kukkond raabi, aedake väl'la kiskoda!

(Jaani Mihklit jooksevad abiks.)

Mih.: Oot, ma käärin püksisääred põlbessilmani üles, siss lään ja viskan tä tüha väl'la, egadä raske põle! Liiso, misa sellebärast irisema akkad, egadä ää ei upo! Akake kaelast kinni, ma upitan takka. Noh, tõmmake veelöks niks! Vatt, ongi väl'las! Oo natoke mujane koa, see koebab⁵⁸ soja päebaga varssi ää. Aga vattebe rass! Ma olen enese liigetnoa raabi ää kaotand.

L.: Ea et ega mees omast elma oo!

Mih.: Pane moka varba alla! Ammos se oli kuesa sii kirisesid? Juba nüid noksad⁵⁹ ja pilkad mend peal!

M.: Kasol oli uus nuga alles?

Mih.: Jah, üssa uus! Noor-at't⁶⁰ tõi alles uie⁶¹.

L.: Vaadake, Mihklel vesi ahjos, juba turtsob peal ja nuuskab nena!

M.: Kus't, Liiso! Misa seal padistad! Kasol enesel oo ea kuesol mõni asi kadond oo? Mihkel, põlesol Liisost kedagi, mee aitame noa üles otsida.

J.: Joba ma löitsin! Tuli muja sehest⁶² mo suure varba vahel, sain kätte! Säh, võta ja pane tasko!

L.: Näe kui ea meel Mihklel oo, naerab na et suu kõrboni lõhki!

Mih.: Aga Liiso! Nüidma ei jäta änam! Täna õhto kaiban tede noordel kõik, mehoke jõnker⁶³ sa karjas oled!

L.: Kaiba kirjo kassile, räägi räeme rotile! Kis sehokest poisi karonad⁶⁴ kardab!

⁵⁵ heinamaasse. ⁵⁶ väike lambatall (laste keeli). ⁵⁷ raab 'kraav'. Sõna algul esineb laensõnus tr-, pr-, kr-, asemel r- ja pl-, kl- asemel l-, nagu ka mujal Pärnumaal (maha arvatud Häädemeeste), pcaegu tervel Viljandimaal, Lõuna-Läänemaal, Muhus ja Saaremaal. ⁵⁸ kuivab. ⁵⁹ nokid, tõgad, nookad. ⁶⁰ noor-at't 'noorperemees' (at't 'vanaisa, taat'). ⁶¹ uue. ⁶² muda seest (ka Hanilas in. sēhes v sēhel). ⁶³ jõnk, mõistmatu, juhm (inimene). ⁶⁴ põlglik nimetus poisi kohta tüdruku poolt.

(Mihkel hakkab selle peale vilistama.)

M.: Mihkel, ää vilista na val'oste ühti, mool kõib peast läbi!

L.: Mis vele küinar maksab?

Mih.: Vele küinar ja tati nael oo õhõ inna all tänabi⁶⁵.

M. (hüüab kaugemalt): Poisid, tulge rotto! Jänes makab⁶⁶ kadaga põõsa all. Võtame kinni! Lähme tassa, etä kuule mete.

Mih.: Ää-äh! Joba kuulis! Näe kui serotab mennal! Va Liiso tuli val'oste. Jaan, kus tede Muri oo? Ässitame peal!

Mihklit Jaani: Muri äss! äss! Võtä kinni-i-i! Ena kikk-jänest! Kikk-kikk⁶⁷! Ena kikk-letod⁶⁸!

Mih.: Jaa-ah! joba Muri vässib⁶⁹ ää, näe, tulepki takassi! Tede Muri oo lühikse jalaga, mede Raants⁷⁰ oo pekema jalaga, tää olaš ta kolme sammo pealt kinni võtnd. Või olaš meitel äkilene⁷¹ juures olnd, olastäl õhõ põraka and, olassiss jänese raadi⁷⁰ küpsetand. Näe, nüid jänes kus maal joba!

L.: Olaš ja peaš oo seta mehed, mis neist rääki!
(Võtab Mihklil ninast kinni.)

Mih.: Ai-ai, Liiso, misa mo nenast kisod!

L.: Ütle rutto, miso nimi oo?

Mih. (läbi nina): Nipitiri!

L.: Miso isa nimi?

M.: Taari raba!

L.: Kust kehelkonnast sa oled?

M.: Kirjo obose kehelkonnast!

L.: Kust vallast?

Mih.: Valge obose vallast!

L.: Kust külast?

Mih.: Küsija külast!

---

⁶⁵ tänavu. ⁶⁶ Mihklis magama: prees. makan, makad, makab, makame, makate: magavad, impf. magasin, imper. maka (nõnda ka lakob 'laob': lagoma; luke! luken: lugebad, pukeb: pugeada jne.). Samad vahekorrad ka mujal Läänemaal ja Põhja-Pärnumaal. ⁶⁷ Jänese hurjutamise sõnad. Vrd. ka Wied. EWb²: kük, kük! (Ausruf wenn man einen hasen sieht). ⁶⁸ Vigalas lito, Velisel leto, Wied. litov, litu-jänes. (W), litukas, litur, liter 'litauerhase (Lepus timidus L.)'. ⁶⁹ väsima: olev. vässin, vässid, vässib, vässime, vässite: väšibad, min. vässin jne. Samad vahekorrad ka naabermurretēs (Vigalas vässitäm ä, Kullam. vässitama). ⁷⁰ Vrd. märkus 57. ⁷¹ äkilene 'püss' (nalj.)

L.: Kust perest?

Mih.; Pärija perest, tuule tõusma talost!

L. (Mihklil nina lahti lastes): Võid menna! Oled õige mees!

J.: Miste seal käratsete? vaadake, taebas oo piibes, akkab vihma sadama koa.

L.: Lass sadada, saab magada!

M.: Misa seal patrad! vaata, kõueke akkab müristama.

J.: Ei akka, taebas joba pugaldab⁷².

Mih.: Tedrekod, tulge akkame ullama või mä'nga tegema!

J.: Akake jälle lagerdama ühti!

Mih.: Noh, siis akkan enesel lepast piipo tegema, oolitsen⁷³ noaga aogo sesse, panen lepa lehta täis, ja siss las tormata!

L.: Sina armas aeg! Misma nüid tahan teha, suka varras kadond ää!

M.: Eksa võta silm peosse ja otsi üles!

L.: Miso kadond, oo kadond.

M.: Sa otsid jo ratsa obose sel'last⁷⁴, kudas siss võib üles löeda!

Mih. (natukese aja pärast): Ma istos küll maha koa, aga Liiso istob mo kibi peal ees.

L.: Eksa pane enesel põial perse alla! siss isto!

Mih. (vähe aja pärast): Kaste oma lehmel sööma koa teete?

L.: Jah, iga päe. Omigoti tehasse söömad valmis ja viiasse metme inimesega söömatöörid⁷⁵ lehmel ette.

Mih.: Kas teil tänabi loomel põhko küll oli?

L.: Ei olnd kedagi. Akkasime joba poole talbe aeges põhko oidma ja pingotama, antsime loomel vähäm ette, sest pikk peenike näl'g oo ikke param kui lühike jäme näl'g.

(Järgneb.)

A. Saareste.

---

⁷² pugaldama 'pugalaks lööma, heledamaid pugalaid sisse võtma, tükati valgemaks kiskuma (pilvisest taevast)'. ⁷³ oolitsema = voolitsema, vähehaaval voolima. Labialvokaalide eel on sõnaalguline v > 0 tervel Pärnumaal, Kesk-Viljandimaal, peaaegu tervel Läänemaal, Mõhus ja Saaremaal, näit. oki, okk 'vokk', öö 'vöö', oolmed 'voolmed', undament (Kihnus) 'vundament' jne. ⁷⁴ ratsa obose sel'last otsima 'hooletult, pealiskaudselt otsima'. ⁷⁵ sööma toobrid (n. sg. toori).

Kuidas murdesugemeid koguda.

Murdeainete kogumine ning murrete uurimine on olnud meil Eestis seni juhuslik, ilma üldise keskkorralduse ning juhatusega, ja töötasid — peaaesjalikult E. Kirjand. Seltsi rahalisel toetusel — sel alal vähesed. Emakeele Selts on otsustanud anda tööle kindlama korra, seada see laiemale alusele. Kavatsus on 10-ne a. jooksul üles tähendada terve Eesti sõnavara, et võimalduks seega suure „Eesti murdesõnastiku“ ehk „Eesti keelevara“ ilmumine. Iga suve mõeldakse saata teatav arv (6—10) stipendiaatsid maale, kodumaa eri nurkadesse keelesugemeid kirja tähendama. Et tänavu teekonnale saadetavate hulgas paljudki ses töös veel vilumata, lubatagu siin lühidalt esitada järgnevad nõuded ning juhatused.

I. **Töö üldine siht.** Iga stipendiaadi töö siht on: 1. saada häälikajaloolik ülevaade uuritavast murdest, 2. saada jaatav (positivne) ehk eitav (negativ.) teade igast sõnast ja kõnekäänust, mis seni registreeritud Wiedemannil, Eesti Kirjanduses leiduvais sõnakogudes, Emak. Seltsi üleskutsetes ajalehtedes, „Murdesõnades (Põhja-)Eestist“ jne., 3. tähendada üles kõik kihelkonna kohanimed ning vanemad ristnimed, 4. tähendada kirja terveid lauseid ja koguda murdeteksta (võimalikult fonograafilisi). — Nimetatud eesmärgile ei jõuta muidugi mitte ühe ega kahe kuuga, vaid seda tuleb samas paigas ka järgneval aastal jätkata, kuni töö lõpule viidud.

II. **Murdekoguja soovitavad omadused, olek, ettevalmistus.** Arusaamatuste ärahoiuks tuleb töö otstarve rahvale, eriti aga uurimisobjektile, lühidalt ja lihtsalt, suupäraselt selgeks teha. Hõlpsam on töötada avalikul ja jutukal, lihtsal ja olude vastu kannatlikul isikul. Soovitav kui stipendiaat maaelu, maainimese hingeelu ja loomust tunneb, ise külast pärit ehk seal kauem elanud. Neil tingimustel on maarahvas alati väga vastutulelik ja lahke. — Esialgu peab rahvas (sagedasti) talle tundmatut tööd tühiseks ja väärtusetuks, kui aga märkab, et tööd tõsiselt ja üleolevalt, usinalt ning kavakindlalt tehakse, siis kasvab tal selle vastu peagi lugupidamine ja austus. — Soovitav, et stipendiaadil kuulmine oleks terav, et ta oskaks tõesti seda kuulda, mis tõeliselt kuulda on (olgugi ootusele mittevastav), et ta oskaks hääldamise eri varjundeid teravalt eraldada. Tähtis on ka selge, loetav käekiri. Ka joonistuse oskus tarvilik. — Otstarbe kohaselt võib töötada ainult see, kellel selge on eestikeele ja sugukeelte häälikute ajalugu. Ka üldfonetiline ettevalmistus olgu tugev, samati transkriptsiooni märkide tundmine.

III. **Tööl tarvilikud ained ja vahendid.** 1. Kaks suuremat kaustikut sellekohaste jaotustega eri häälikute jaoks, teatavas

traditsioonilises järjekorras, 2. Vähemad paksemad taskusuured kaustikud (mis alati kaasas oleksid), 3. tarvilik määr (umb. 2.000 kuu kohta) $8 \times 10^{1/2}$ cm. suurusi lehekesi heast tugevast paberist, 4. Kõsitlemise vihk (kus leiduvad sõnad, mis häälikajaloolikule ülevaatele tirvilikud), 5. Wiedemanni sõnastik (II trükk) ja lisanimestikud (vrd. I, 2), 6. Tindipliatsid (kõige kohasemad „Koh-J-Noor“), 7. (Soovitav ka) täidetav sullepea („Kuldsulg“).

IV. Aeg. Kõige parem ja kohasem aeg on maikuu teine pool ja juunikuu kuni heinateoni. Kuid ka hiljem võib õige tagajärjekalt töötada. Kes on 2—3 kuud ehk terve suve sõnastiku kogumise töös, sellele oleks soovitav tervet aega järkudesse jagada: iga 3—4 nädala tagant määrata 4—7 päeva pikkune vaheaeg, mis tarvitada tuleb kihelkonna teises, kaugemas nurgas häälikajalooliku ülevaate saamiseks ja kohanimede kogumiseks. Selle vahelduva rännaku tõttu on koguja värskem ja töö seega viljakam. Kodukohast mitte kaugel töötaja võib ka vaheaega omas kodus puhkuseks tarvitada, et tööd pärast seda energilisemalt jätkata. — Kahtlaste teadete kontrolliks on sünnis ära kasutada pühapäivi ja pühi, kui külarahvast rohkem peretoas. — Kõsitlemise töö kestku päevas umbes 8 tundi (kahes järgus). Öhtu tuleb pühendada saadud ainete kontrolliks ja esialgseks korralduseks, samati fonografi rullidelt tekstide mahakirjutamiseks.

V. Paik. Otstarbekohasem on töötada mitte kodukihelkonnas, vaid võõrsil, kus töö enam segamatult ja viljakamalt areneb. Täiesti võõral, seni kuulmata murde alal on aga algajal mitted soovitav töötada: palju aega kulub algul seks, et kõrv murdega tutvuneks. — Sõnastikku on soovitav koguda kihelkonna keskpaigas, kuid mitte kiriku ega alevi läheduses. Parem on seks valida vaesem ja enam mahajäänud küla. Häälikajaloolikuks ülevaateks andmeid ja kohanimedid tuleb koguda kihelkonna 2—4 äärmisest, lahusolevast külast, mille kohta stipendiaat saab enne tööle minekut eriti juhatust.

VI. Uurimisobjekt ja keelejuhi valik. I. Objekt. Objekti tuleb erilise hoolega valida, kahtlast, väheselt rahuldavat mitte tarvitada. Umbkaudsed nõuded oleksid: 1. Vanus kõige kohasem 50—70 a. Ka vanem võib olla, kui isik veel erksa vaimuga, selge mõistusega, kindla mäluga, selge häälamisega. Tähele tuleb võimalikult panna ka keskealiste, eriti aga laste keelt. 2. Sugu. Soovitavam on naisterahvas: nad on keele poolest konservatiivsemad, vähem võõrasmõjude alused; nad on kannatlikumad; detailitunnet rohkem kui meestel. Meestelt tuleb aga pärida neile omaste alade sõnavara: laevandus, kalastus, tööriistad jne. 3. Päritolek. Tingimata põline kohapealne elanik, kes terve eluaeg samas kihelkonnas, võimalikult isegi

samas külas elanud. Soovitav, et vanakese abikaas, minija ega väimees võõrsilt ei oleks. 4. Seltskondlik seis. Vanake, kes noorena mõisas, alevis, kiriku juures jne. teeninud, objektiks ei kõlba. Soovitav endine perenaine või saunanaine, vabataoline. Tähtsam, kasulik on eelmine. Ka vaestemajast leiab vahest kohase objekti, kuigi seal töötamine vaimu ja meeoleolu rusuv. 5. Loomus, vaimulaad. Valitagu kannatlikka, lahke olekuga, heasüdamlikka ja jutukaid, arukamaid ja andekaid vanaeitesid, kes juba eluvõitlusest ise kõrvale jäämas, rohkem veel mälestuses elavad. Varsti võib koguja märgata, et kõik paremad ja sündsamad objektid teatava kindla tüübi kujundavad. 6. Haridus. Soovitav, et vanake oleks täiesti harimata. Tähtis, et ka terve pere oleks uuemale haridusele võimalikult võõras. Eriti väheustav on objekt, kelle lapselapsed linnas koolis käivad. Harukordadel on siiski ka pisut haridust saanud eitedest ja taatidest kasu; nende mõistus on painduvam, meel teravam. — II. Keelejuht. Kogutud ained, eriti märkused, mis kuidagi kahtlust äratavad või selgitamata jäänud, tulevad aegajalt kontrollida haritud keelejuhi juures, kes peaks samati olema kohalik põhielanik ning tegelikult murret hästi tundma. Selleks sündsad oleksid kooliõpetajad, köstrid, vallakirjutajad, haritud peremehed jne.

VII. Murdekogumise viisid. Et teateid saada kõigi Eesti keelealal esinevate sõnade kõigi kujude, tähendusvarjundite ja tarvitamisviiside ning kõigi lausekonstruktsioonide kohta, tuleb küsitlemisel ja kirjutamisel tarvitada järgmisi viisid:

1. Vaba kõne (s. o. üksikute sõnade ja lausete) kirjutamine kuulde järele. Seda tarvitada eriti algul, kui murde koguehitusega tahetakse tutvuneda ja viluda, et hiljem töö juures mitte mehaaniliselt vigu teha. Eriti tähtis vaba kõneluse ja dialoogi märkimisel.

2. Tekstide kogumine fonografi abil.

3. Teatavate sõnade ja sõnakujude pärimine ja kirjutamine häälikajalooliku ülevaate saamiseks kihelkonna 2—3-eri osas (vrd. I, 1). Esimene niisugune küsitlemine tehtagu kohe töö algul (peale VII, 1 ehk sellega ühel ajal), järgmised aga vaheaegadel (v. IV).

4. Sõnavara kogumine. See sünnib kahel viisil:

a) Tähestikulises järjekorras. Päritakse järele kõigi Wiedemanni sõnastikus ja teistes allikates (korjajal olgu kokku seatud lisasõnastik) leiduvate sõnade, nende tähtsamate vormide (põhivormide¹⁾, tähenduste, tarvitusviisi, stiililiste

1) Noomenil küsitagu gen., part., ill. sg.; gen., part. pl.; verbil küsitagu -da (-ta) ja -ma inf., pres. 1, 3. sg., 3 pl.; impf. 1 sg., 3 pl. Kuid iga sõnatüübi mõnest esindajast olgu kõik vormid märgitud.

väärtuste, tarvitamise vanuse ja sageduse, samati sõnastikus leiduvate kõnekäänude kohta. Lauselisi näiteid korjatagu võimalikult palju. Teated sõnade kohta tähendatagu kohe (pliiatsi ehk täidetava sulega) sellekohastele lehekestele (iga sõna eri lehele!), mis omandaksid nõnda umbes järgmise kuju:

(s a d a m a): sadõ|ma, -da, -des

'kukkuma'

Pr. sg. 1. sâ 3.sâb; pl. 3.sadõvad

Impf. sg. 1. sadõ|, 2. -id, 3. -i; pl. 1. -imõ 3. -id

Imp. sat̄ka 'kukkugu' sat̄n

luūd sâb i u b à sâb vīhma tãmà sadl iõgõ

tãmà sat̄n siõssõ pidl merè sadõma

(Lemsi küla)

(haril.)

○ ○

Kihnu

Kui sõna kirjakeelne kuju tundmatu, võib vastav koht vasakut kätt üleval nurgas, sulgude vahel, ka tühjaks jääda. Sõna esinemise paik (kihelk., küla) kirjutatagu paremasse aluisse nurka, pahemasse aga lühendused: haril. = harilik, harv. = harva esinev, juh. = juhuslik, van. = vananenud, uus, lk. = laste keel, lab. = labane. Kui neist märkustest mõni ainult tähenduse kohta käib, siis kirjutatagu see ülesse, tähenduse kõrvale [näit. 'kukkuma' (van.)]. Negatiivsed teated (et sõna — kusagil teadmatu) märgitagu erilisele lehele. — Sõnade küsitlemine ei peaks mitte alati olema otsekohene, vaid kaudne, teadet välja meelitav, juttu teatava asja peale juhtiv. Igakord ei vii mitte soovitavale sihile küsimused nagu: kas tunnete sõna l õ u g a s 'väike laht, lahesopp'? k. t. s. m u r a s t a m a 'tilgastama'? vaid tuleks küsida umbes: kuidas kutsute väikest lahte, lahesoppi? kuidas kutsute piima (ütlete piima kohta), kui ta vähe hapukas, kuid veel vedel on? Raskem, suuremat osavust nõudev on aga abstraktsete nimetuste, mõnede verbide ja partiklite kohta päri-

mine. Küsitlemise üldlause laadi juures tuleb silmas pidada objekti enda loomu.

b) Ideoloogilises järjekorras. Kõige põhjalikum, otstarbekohasem ja kogujale ning objektile endile õdusam oleks küsitlemine ideoloogiliselt. Et meil aga sellekohane sõnastik (vrd. Rouaix, Boissière, Roget, Schessing) puudub, siis tuleb terve sõnastik ainult tähestikulises järjekorras läbi küsida, ideoloogilist metoodi ainult vahete vahel abiks tarvitades. Viimane võimaldab rohkem täiesti uute, seni registreerimata sõnade leidmist. Ideoloogiliselt tuleb järele pärida näit. järgm. reaaliade ja ideede ringid: kõik k o h a n i m e d (vallad, külad, mõisad, võimalikult ka talud, jõed, järved, lahed, salmed, mere, jõe ja järve madalikud, saared, sügavikud, neemed, metsad, sood, rabad, heina- ja karjamaad, põllud, mäed, tähtsad kivid jne.), veesõiduriistad ja nende osad, kangastelgede osad (terve kanguri tärminologia), kalapüüsed ja nende osad, põllutööriistad j. n. o., vankri ja ree osad, taluhoone (palkide jne.) osad, tuulte (ilmakaarte) nimetused, vanemad ristnimed, voki osad, keha liikmed ja elundid, linnud, kalad, marjad jne.

Üldine juhtnõu: teateid nõutada kõigi sõnade (mitte ainult „haruldaste“, „murdesõnade“) kohta; tööd teha hoolsalt ja põhjalikult, üles tähendada täpisealt. Ennemini olgu teated vähesed, kuid kindlad: suur kogu väheustavaid andmeid on teadusele väärtuseta.

VII. Nõutavad tulemused ja aruanded. — Iga stipendiaat kohustab end peale suvise töö lõppu Emakeele Seltsi arhiivi ära andma: 1. Reisu ja töökäigu kirjeldus päevaraamatu kujul, mis sisaldaks ka andmeid uurimisobjekti ja keelejuhi kohta. (1. oktobriks). 2. Kaustikud, mis andmeid sisaldaksid häälikajalooliku ülevaate jaoks. (1. okt.). 3. Kõik kogutud sõnavara selgesti kirjutatult sellekohastele lehekestele. Nõnda ka kohanimed (talude nimed võivad aga koos olla suuremal lehel). Negatiivsed teated koos suuremail lehtedel. (1. jaan. järgn. a.). 4. Kogutud murdetekstid (1. okt.). — Nende nõuete täpise täitmine on tingimuseks, et alustatav rahvuslik suurtöö korrapäraselt areneks ja tõesti soovitava lõpule jõuaks. A. S.

Väike ettepanek.

Healmeelil kuulsime mõne kuu eest, et Tallinna linnavolikogu otsustanud on Peetri platsi (endist Heina turgu) ümber nimetada V a b a d u s e platsiks. Ometi on jäänud see kiiduväärt samm poolikuks, sest inetu ja võõrapärase kõlaga plats püsib

ikkagi puutumata. Tema vastu ei tarvitse muidugi olla see-pärast, et ta laensõna on, vaid põhjusel, et sõna oma fonetilise kaju poolest eestikeele seadustele ei ole kohanenud (sõnaalguline *pt*). Täheanduses 'koht' on nimetatud sõna juba kirja-keelest ja paremast üldkeelest taganemas ning teed andmas sõnadele paik ja koht (näit. teatris ja mujal „esimene paik“ jne.). Täheanduses 'platz, place' (näit. „Barclay plats“) elutseb sõna aga visamalt, sest võistlev turg on spetsialsem ja tähendab lagedat kohta linnas, kus vähemalt varemalt turg olnud: „Vana turg“, „Roheline turg“, „Uus turg“ jne. Lubatagu siin tarvitusele soovitada sõna väli, mille tähendust 'lage koht kõrgemate paikade (haril. metsade, põõsastikkude) vahel' tuleks siis laiendada ka hoonete vahel 'linnas oleva lageda paiga' kohta. Nimetatud tähendust tunneb ka juba *Wiedemann*, kellel leidub: *kirikuväli Platz vor der Kirche* (EWb²). Nõnda siis võtkem tulevikus tarvitada: *Vabaduse väli*, *Näituse väli*, *Barclay väli* jne.

A. S.

Raamatute ülevaade.

Itkonen, T. J. **Suomensukuiset kansat.** 288 lhk. 80. 154 pilti ja kaart. Tietosanakirja-osakeyhtiö Helsingissä 1921.

Soomesugu rahvad elavad laialipillatult Ungaris, Euroopa Venemaal, Siberis ja Läänemere kallastel. Kuigi hõimlased, on nad enamalt meile võõrad isegi nii suurel määral, et mõnest rahvast on meile tihti tuttav ainult nimi, kuna aga geografiline seisukoht, kus kõnesolev rahvas elab, on juba enam-vähem tume. Ja ometi pakuvad need rahvad väga palju huvi, mitte ainult rahvuslikult, vaid ka puhtteaduslikult. Just viimaks nimetatud seisukohast avavad need rahvad eesti noorele teadusele laiad alad, mis annavad sellele tarviliku, rahvuslikult kandvama tagaseina. Eesti rahvuslik teadus, mis piirab ennast ainult kodumaa piiridega, ei ole küllalt elujõuline, võib olla ka mitte küllalt avatlev noortele meeltele. Kui aga mõte lennata saab üle kahe ilmajao piiri, siis on loovale fantasiale ruumi, ja kui tead oma hõimu olude selgitamiseks tööd tehtavat, siis pakub see tarvilikku soojust, affektsiooni-väärtust ja perspektiivi. Siin on tingimata tarvilik lugeda oma rahvuslike teaduste ja sellega ka ülesannete hulka see keeleteadus, ajalugu, etnografia, sama kui mujal kunsti-ajalugu, kirjandus (= rahvaluule), mis uurib sugurahvaste elu, vähemalt Venemaal, kus rahvad „etnografilised“ on, ega ise oma olusid valgustada ei suuda.

Kuid selleks on kõigepealt teadmisi tarvis. Parem ja uuem teos pealiskaudselt orienteerumiseks neis küsimustes on see soome-

keelne teos, mis ülemal nimetatud. Teos ei ole muidugi päris iseseisev, kuid selles on tarvitatud kõiki uuemaid kokkuvõtteid ja allikaid. Soome suures entsüklopedias „Tietosanakirja“ on erialade tundjad õpetlased, kes harilikult ise on olnud uurimisreisijad ja materjali korjajad — Paasonen, Wichmann, Sirelius, Karjalainen, Kannisto, Holmberg ja teised — kirjutanud pikad üksikasjalikud kirjutused oma uurimisobjektidest: mordva, sürjani, permi, ostjaki, voguli, votjaki, tšeremissi ja teistest rahvastest. Kirjutused on kõigepealt keeleteaduslikud, kuid puudutavad kaunis rikkalikult ka rahvaste usku, arvamisi, kombeid, ajalugu, sotsiaalseid ja poliitilisi kui ka hariduslikka küsimusi. Kõik see materjal on dr. Itkonenil olnud tarvitada. Ise on ta lapoloog, kes sellel alal on saavutanud teadmisi ja kogemusi, mis võimaldavad temale ülevaate saamist ja kirjutamist ka teistest sugurahvaist. Peab küll ütleva, et just lappi puutuv osa on kõige parem, kõige enam korda läinud ja annab päris elava ja mitmekülgse pildi sellest rahvast ja selle olust.

Raamat on korraldatud niiviisi, et alguses on lühike bibliograafia, milles muidugi on ainult nimetatud ülevaatekirjanduse teosed, kuid jälle neis endis leiduvad bibliografiad ja selmoel on võimalus edasi, sügavamale tungida. Selles Itkoneni bibliografias puuduvad küll mõned teosed, neist nimetan iseäranis V. Voionmaa „Karjalaisen heimon historia“, mis lõikab õige sügavale meie hõimude minevikku ning uuel viisil valgustab nende arenemiskäiku. Siis on raamatus lühike sissejuhatus soomesoo keeltesse, kokkupuutumisi ja läbikäimisi arvesse võttes ja lõppedes mõnerealise keele- ehk sõnanäidetega. Õieti kahjatseda tuleb, et keelenäiteid ei ole rohkem. Ka vähikule meeldiks väga miski lühike keelenäite palake parallelselt igas keeles.

Raamatu peaosas käsitletakse eraldi Läänemere soomlasi (ühissoomlased, karjalased, vepslased, vadjalased, eestlased, liivlased), laplasi, mordvalasi, tšeremisse, votjake, sürjane, ostjake ja vogule ning ungarlasi. Lühike lõpptükk sisaldab üldmõtteid. Viimaks on kaart nende rahvaste laialilagunemisest. Sellest saab küll vale arvamise näit. ostjakitest ja vogulitest. Oleks kindlasti õigem ja õiglasem, kui nende ala oleks üles tähendatud — nagu „Omas Maas“ — elamisalade kaupa jõgesid mööda. Kui päratu laiad, elanikkudeta, tühjad maad märgitakse nende värviga, siis on proportsioonid tingimata valed.

Mis sisusse puutub, paistab, et kultuurrahvaise — eestlastesse ja ungarlastesse — puutuvad osakonnad on nõrgad. Teistes jälle vast liiaks domineerib etnograafia, eriti pulmakommete kirjeldused — kuid võib olla, et pilt nõnda ligidamalt vastab ajaloolisele tõele. Igatahes on raamat huvitav ja väga õpetlik. Ei või ma jätta seda kõige soojemalt soovitamata ka eestlastele,

igale ühele, kes aru saab neist rahvuslikest ja teaduslikest võimalustest, mida hõimrahvaste uurimine pakub ka Tartu ülikooli jüngritele. Nende läbi avaneb meile tööala ja ka kaugem maailm. Seal võime endid kõigepealt ilmale tarvilikult ja kasulikult näidata.

Raamat on piltidega. Selle hind 25 Smk.

A. M. Tallgren.

Heiki Ojansuu: **Lisiä suomalais-balttilaisiin kosketuksiin.** [Lisandused soome-balti kokkupuutumistele]. Vähäisiä kirjelmia XLIX. (Eripainos aikakauskirja „Suomen“ IV jakson 20 osasta) Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. [Lhk. 2: Eripainos aikakauskirja Suomen IV jakson 19 osasta.] Helsinki 1921. Hinta: 12:50 [64 lhk.].

32 a. eest (a. 1890) ilmus V. Thomseni uurimus Den Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog, mis soome-ugri keeleteaduses klassiliseks teoseks saanud: siin näidatakse võrdluste teel, et lääne-soome (isegi Volga, s. o. mordva, tšeremissi) keeltesse on üle 2.000 a. eest, ajal kui nad lähemas ühenduses olid (n. n. Soome-Volga aeg), laenatud av arv sõnu balti (s. o. leedu, preisi ja läti) keeltest, samati ka vastupidises sihis. Need laenud valgustavad tähtsal määral meie keelkonna vanemaid häälikmuutusi ja nende kronoloogiat. Hiljem ei ole neile lisaks enam kuigi palju sõnaühendusi tehtud: kokku pisut üle kümne sõna Sätälä, Mikkola, Paasoneni, Wichmanni, Ojansuu, Toivoneni, M. Vasmeri j. t. poolt. Nüüd on ilmunud neile täienduseks prof. H. Ojansuu poolt suurem hulk sõnarinnastusi: 31 laensõna (neist 5 küsimusmäärgiga) ja kaks tõlkelaenu balti keeltest lääne-soome keeltesse ja 24 laensõna lääne-soome keeltest (eriti eesti keelest) balti poole (eriti läti keelde). Lisaks veel mõni muu märkus ja sõnaühendus, ilma et laenamise siht ära oleks otsustatud. Kõigist neist rinnastustest on suurem osa täiesti uued, ainult 12 on endised, teisiti või paremini põhjendatud. Nimetan siinkohal need ühendused, mis tehtud eestikeeles esinevate sõnadega. Balti poolt meile on laenatud: lõunaeesti *eheros*, *-rus*, *iherus* 'lachsforelle' < leedu *eszerjys* 'der barsch'; *hagu* 'reisig' < leedu *szakà* 'zweig' ¹⁾; *helge* 'schwül' < . . . < leedu *sziltis* 'die wärme'; *jutt*, gen. *juta* 'jochriemen' („härja ikke jutad“) < leedu *junktas*; lõuna-eesti *kezu*,

1) Selles artiklis nimetatakse s. *hakara* puhul: „Tällä suomen sanalla on sukulainen virossakin: *hagarik*, *hagerik*, *haganik* 'kaffscheune, eine scheune beim wohnhause mit wänden von strauchwerk'. Arvan, et viimast sõna eelmisest kahest kindlasti lahus tuleb hoida: *haganik* on oma loomu ja otstarbe poolest hoopis teistsugune ehitus kui *hagerik*, nimelt a g a n a t e alahoidmiseks (seega õigemini *aganik*). Wied. on ekslikult tähendanud: *hagerik*, gen. *hageriku* (sw) = *haganik*.

gen. *kezwā* 'oder' < läti *ciezva* 'hartes gras'; *kupits* 'mulla ehk kivi hunik piirimärgina' < läti *kupice*; *kubu* („öle kubu“, „hao kubu“) < leedu *kūpā*; *leeme*-(juuksed), *leemikene* 'noore talle vill', *leendümā* („lase ahjol leendüda“) < ? leedu *lēmū* (*lēmēns*); *liimeister* 'schneidemesser etc.' < läti *slihmeste* (< alas *snidemesser*, -*mest*); *lin(n)ask* 'tôtkes, schleie, schustertisch' < leedu *līnas*, läti *lihnis*; *mõdu* ~ läti *medus* (nõnda ka Thomsen); *mõistma* < leedu *māstau* 'erwägen, überlegen, bedenken'; *oder* (*ohr*) < leedu *asžtras* 'scharf' (seni peeti seda — prof. Paasoneni järgi — aaria laenuks); Saaremaa rahvalauludes esinev *ori*,¹⁾ gen. *ori* (pt. O) 'hengst' (Wied.) < ? leedu *ežilas*; *pahmas* < ? leedu *bažmas* 'eine menge, eine masse; z. b. menschen, tiere, getreide etc.'; *pang* 'ämber' < läti *spangis* (varem teisisi seletatud); *raand* 'ämber' ~ ? leedu *rakañdas*²⁾; eL *rügā* 'rukis' < leedu *rugys*; *sima* 'lima, vedel pära, leemetav mustus' (Pärnum., Läänem.); (W) 'extract'; — 'das aus den haaren tiefende wasser' (Wied.) — vastavat eesti sõna ei ole raamatus nimetatud < leedu *syva* 'honigseim, seim' (autor peab ka senist, Thomseni, ühendust germani a-sõnadega võimalikuks); eL *serbāmā*, eP *servama*, *sārvama* 'schlüpfen, kosten' < leedu *srėbiu* (muiste *serb-); eL *täudās* 'kasetõrv' < läti *deguts* (varem *degutas); *uru*, *urg* 'vertiefung, tiefe, höhle etc.', 'hintere' < leedu *ūrva*; eL *vaak*, gen. *vaagu* 'der letzte raum in der gefüllten rieke vor dem ofenloch' < ? läti *vāhks*; *vaha* < leedu *vāszkas* (etümologia endine, uute põhjendustega); *vaidlema* < leedu *vaidas* 'der zank, streit'; *vārb*, *vārb lane* < leedu *zwirblis* 'der sperling' (*varblane* oleks autori arvates uuem kujundus, kas rahvaetümoloogiline või vene *воробей* mõjul; J. J. Mikkola on pidanud mõlemaid kujusid slaavi laenudeks); eL *vääz*, gen. *vääzā* 'stock, stecken' < läti *wehza* 'ein stock'.

Eesti (-soome) laenudeks balti keeltesse on seletatud järgmised: e. *ai* (interj.) > läti *ai*; eL *kavama* 'gewahr werden, einsehen, begreifen, gedenken' > läti *kahvaht* 'hüten' (eesti sõna on omakorda laen germani keeltest); eL *kärp* 'kärbis, ham-

1) Tähen datud eesti sõnakuju on autoril soome, karj., aun. ja liivi vormide kõrval nimetamata jäänud.

2) Eesti sõnakuju kohta tähendab autor ainult: „A. W. Hupelin sanakirjassa on mainittu *Virumaastakin* [tsiteerija harv.], *raan*, *i*, *raanda* 'eimer, spanne'“. Siin on väikese vääratusega tegu. Lühendus *W.* tähendab Hupelil 'die provinz Wiek, und der wieksche dialekt'. Kuid ka Wied. EWb² leidub see Läänemaa ja saarte sõnana: *raandas*, gen. *raanda* (*raanta*) = *raant*, gen. *raanda* (W, I) 'hölzerner eimer'. Eesti murretest olen sõna märkinud järgmiselt: Hiiu, Lääne- ja Kesk-Saarem., Hanila, Vigala, Mihkli, Tõstam., Audru, P.-Jaagupi *raand*, Muhu, Ida-Saarem., Kihnu *roand*, *ruand*, Karuse, Varbla *raandas*, P.-Jaagupi *raanas* (ülipikk *ā*).

maspuu' > läti *kehrpas*; *kepp* 'stock, stab' > läti *kepe* (eesti sõna omakorda < r. *käpp*); *kiin* 'kiil', 'bremse' > läti *kihne* (seni — Thomseni järgi — *kiil* > *kihne*); *kogr*, *kôr 'karausche' > läti *kugre, kuhre*; *laas, laan* > läti *lahnis*; (*laskimen >) *lasme* 'grosses viereckiges loch im eise (zum hineinlassen der netze)' > läti *lasmenis*; *oi* > läti *oi* (interj.); *pargit-nahk* > läti *parketa-ahda*; eL *pess* 'tael' > läti *pese* (Thomsen on seda varemalt kaheldes ühendanud); eL *roode, roodli* 'roigas' > läti *rohdele* (eesti sõna on omakorda laen germani keeltest, vrd. muin.-isl. *tróð*); *säär* 'landspitze, sandbank, sandige untiefe' > läti *sehrs* 'die sandbank im meere'; *hobu* (s. *hepo*) < *šepo > leedu *szeb(elka)* 'mära'; eL *toss* > läti *tosa* (juba Thomseni ühendatud); eL *tsakaj*, gen. *tsagaja* > läti *čakats*; *või* > läti *vai* 'wehe, ach!'; *varras* ~ läti *wahrde*; *viisima* (*viitsima*) > läti *vižūt* 'mögen, wollen' (juba Thomsenil ühendatud).

Need etümoloogilised lisandused kuuluvad kahtlemata tähtsamate ja kõige paremate hulka, mis peale Thomseni põhjapanevate uurimuste avaldatud on soomesugu ja indo-euroopa keelte kokkupuutumiste jälgimise alal.

Tähtsad arvustavad märkused on kirjutanud selle teose puhul mag. Yrjö Toivonen, Virittäjä 1911 80—82.

A. S-te.

E. N. Setälä: **Kielentutkimus ja oikeakiellisuus** [= Keeleuurimine ja õigekeelsus]. Tieteellisiä lastuja I. Helsingissä. Kustannus-osakeyhtiö Otava. 1921. [236 lhk.]

Ei saa salata, et keeleteadus, nime järele otsustades, inimkulturi tähtsama teguri, keele juures tegutseva alana peaks olema üks elulisemaist, on siiski vastupidist, on teadusala, mil, vähemalt laiemate ringkonde silmis, puudub vähemgi elulisus ja sel ebakatselisel, abstraktsete mõistetega tegutseval alal toimivail õnnetuil mõnegi arvates tühja tuult taga ajavate ilme. Siin kuristiklik vastolu: niivõrd hädatarvilik kui ongi igale inimesele praktiline keele kui ühiskondliku läbikäimiseabinõu tundmine, sama vähe huvitab teda harilikult selle olemus teaduse seisukohalt valgustatuna. Tõsi ja loomulik, et sama praktika esikohale nihutamine teadusliku töö otsimise kõrval laiema publikumi poolt on muilgi teadusaladel, siiski on neis praktikale paratamatult obligatoorne teaduse seljatugi, mis viib nende populariseerimisele, nende tähtsamate aksiomide rahvale kättesaadavaks tegemisele. Keele alal pole aga teadus niivõrd obligatoorne praksisele, siin esinevate abstraktsete mõistete populariseerimine aga seda raskem, mispärast sääraseid katseid, eriti veel õnnestanuid, ilmub harva. Seda enam tervitatud soome keelte alal, neid harrastavale „Eesti Keele“ lugejaskonnalegi ligema tutvusta-

mise vääriline on hiljuti — läinud aasta lõpupoolel meie keeleteaduse suurmehe prof. E. N. Setälä sulest ilmunud, oma peajontes eelmainitud tendentsiga teos „Kielentutkimus ja oikeakielisyys“, kuigi selles sisalduvad aktiklid — neid on neli: „Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteista“, „Oikeakielisydestä suomen kielen käytäntöön katsoen“, „Virvatulia ihmisajatuksen tiellä“ ja „V. Kilpinen suomen kielen uudistajana“ — on ilmunud kõik ju aastate eest.

Esimene neist viib keeleteadusest eemalgi seisva lugeja kesk selle põhimõttelisi küsimusi ja suudab kõigiti näidata, et sellele teadusalale lihtsamaiski küsimusis on ainult üks neist seltskonna eelarvamisist, mis autori poolt kavakindla, sulava esituse tõttu minu arvates kindlasti ümberlükatud tohiks olla. Kuidas see saavutatud, näeb asjast huvitatud raamatu lugeja ise; siin nimetan ainult peamomendid töös.

Siin näidatakse, kui kindla seisukoha on keeleteadus teaduste peres omandanud just oma nüüdisaegse, 1870—1880 a. indo-euroopa lingvistide seas „noogrammatikute“ voolult alguse saanud kindla meetodi tõttu, mille on soome-ugri keeltegi teaduslik uurimine omaks võtnud, nagu ta nüüd ja ka edaspidi peab silmas pidama oma vanema venna, indo-euroopa keeleteaduse saavutusi. Nüüdne keeleteadus, kaht pealaadi olles: deskriptivne ehk kirjeldav, teatud ajajärgu ja inimrühma keele kirjeldav registreerimine selle saamist valgustamata, ja ajalooline ehk ajaloolis-genetiline, mille eesmärk selgitada teatud ajajärgu keele sündi vanema ajajärgu omast, mis ühtlasi on kõrgem, teaduse lõppsihile ligemal seisev järk ja tarvitab eelmise resultate enese õitsenguks (kolmas, võrdlev uurimisviis sisaldub kummaski mainituist ja on eriti abiks viimasel ta raskemal ülesandel, algkeele rekonstrueerimisel, ega moodusta eri meetodi). Nüüdne keeleteadus põhjenebki „noogrammatikute“ põhilauseel häälikseaduse eranditusest, mis temast käib läbi punase joonena ja on ta viinud võidule endise, sporaadseid, väljaspool häälikseadusi sündivaid häälikmuutusi tunnistava, omal ajal end vääramata kindlal põhjal tundnud Bopp-Grimm'ist Curtius-Schleicher'ini kestnud voolu üle indo-euroopa keeleteaduses. Kuna viimased käsitasid keelt, kuigi olles õigel arusaamisel keele muutuvast iseloomust, selle elu ja kadumist analoogiliselt ise-seisvale elavale organismile looduses, on hiljemini aru saadud, et võimata on keelt abstraheerida kõnelevast inimesest ja tuleb teda, ta muutumisi, kui inimestki võtta kahelt seisukohalt: loodusteaduslik-fonetiliselt ja psühholoogiliselt, millele keele muutuste, kui teatud ajaga ja inimrühmaga seotud nähtuste hindamisel seltsib ajaloolis-kronoloogiline ja sotsioloogiline printsiip.

Fonetilise printsiibiga seletabki autor ju nimetatud põhjaneva häälikmuutuste seaduspärasuse, erandituse keeles, mis saanud paratamatuks „tööhüpoteesiks“ nüüdsele teadusele. Häälikmuutuse põhjuse näeb ta keele õpitavuses, nimelt et laps omandades keele vanemalt ebatäpselt kuuleb ja kordab kuuldu, mille tõttu siis pea iga inimesel oma „keel“, mis keele kui ühiskondliku mõiste häälikmuutuseks saab, kui teatud iseäraldus kõneviisis suuremale inimkogule omaseks saab. Osthoff'i ja Curtius-Whitney teoriad, millest esimene häälikute muutuvust põhjendab kliimalisel, teine hääldamise mugavusprintsiibil, ei anna S. arvates rahuldavat seletust. — Üksikule keelt kõnelevale indiviidile on omane häälikute konstantsus, püsivus, mis põhjeneb lapseas õpitud keelel ja satub teatud, võrdlemisi vähesel määral kõikumata ainult isiku hiljemini teise keele või murde alale asudes. Sellest järeldub keele häälikute konstantsus üldse, mis õnnelikult on selgeks saanud „noogrammatikuile“, kes siis näevad teatud häälikmuutuste läbimineku korraga kõigis ühistes tingimustes asuvais sõnus, ega mitte nende eelkäijate kombel üksikuis sõnus järjest. Näilikut erandid sellest seletuvad lausedublettidena, sõna lause-rõhulise või -rõhutu seisukorra, sandhiühenduste paralleelvormidena, ja on siis tekkinud igaüks omalkohal seaduspäraselt ega olegi erandid.

(Järgneb.)

J. Mg.

Toimetusele saadetud:

Virittäjä 1921, numbr. 7—8. 38 + VII lhk. Sisu: V. T., Kuka oli „Huonen-Speilin“ tekijä (suomentaja) J. M. ? — Yrjö Wichmann, Sananselityksiä. [Ühendatakse vastavate soome-ugri tüvedega järgm. sõnad: s. järvi (e. järve), s. kerta (e. kord), s. korento (e. kõrend), s. kuosuttaa, s. lumota (e. lumama, lummastama), s. rasi, s. Rutja, Ruija). — H. Ojansuu, Suomen huomenissa, huomenis 'seuraavana päivänä'. Jne. — Kirjallisuutta [Muu seas arvustav märkus A. Saaberkki „Tegeliku eesti foneetika algete“ kohta]. — Lõpul õigekeelsuse küsimused.

Õiendused.

Eelmises numbris palume lugejat järgmisi õiendusi teha:

Lhk. 15, rida 14 alt tuleks lugeda:

... entstan-
den“. Ka Eestimaa rootsi murdeis, nimelt Noarootsis, tuntakse *jung* 'kaevuvinn' (H. Põhl'i teadaanne). Tähenatud sõnakuju ...

Lhk. 16, rida 13 alt lugeda: Lõuna-Pärnum.) *padakonn*, pro: Lõuna-Pärnum. *padakonn*.

Lhk. 22, rida 2 alt: Prof. L. Kettunen (pro: Prof. K. Kettunen)

Vastutav toimetaja: Julius Mark. — Väljaandja: Emakeele Selts.